

Makale Gönderim Tarihi: 22.03.2019
Makale Yayımlanma Tarihi: 15.08.2019

Makale Kabul Tarihi: 09.07.2019
Ağustos 2019 • 9(2) • 335-362

Sınıf Öğretmeni Adaylarının Genetik Temelli Sosyobilimsel Tartışmalara İlişkin Karar Süreçlerinin İnsan Hakları Bağlamında İncelenmesi

Ayşe ÖZTÜRK*

Ahmet DOĞANAY**

Öz. Bu çalışmada, sınıf öğretmeni adaylarının (SÖA'ların) genetik temelli sosyobilimsel tartışmalara ilişkin karar süreçlerinin insan hakları açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırmada, genetik teknolojisi ile üstün yetenekli insanların dünyaya getirilmesi, sağlık sigortası edinme sürecinde genetik testlerin kullanılması ve PGT yöntemi ile cinsiyet seçimi üzerine odaklanılmıştır. Tarama modelinde betimsel bir çalışma olan araştırma Türkiye'de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde üç eğitim fakültesinde dördüncü sınıf düzeyinde öğrenim görmekte olan 203 SÖA ile yürütülmüştür. Araştırmada, veriler Genetik Temelli Sosyobilimsel Tartışmalara İlişkin Karar Süreçleri Değerlendirme Formu ile toplanmıştır. Araştırma verileri içerik analizi yapılarak çözümlenmiştir. Araştırma sonuçları, SÖA'ların genetik temelli sosyobilimsel tartışmalarda farklı karar süreçleri işlettiklerini ve bu karar süreçlerini farklı gerekçeler üzerine temellendirdiklerini göstermiştir. Ayrıca, SÖA'ların genetik temelli sosyobilimsel tartışmalarda yüksek oranlarda insan hakları ile bağlantısız kararlar verdiklerini, bununla birlikte insan hakları temelli karar verdiklerinde ise genellikle doğru çıkarımlar yapabildiklerini ortaya koymuştur. Araştırma, SÖA'ların genetik temelli sosyobilimsel tartışmalara ilişkin karar süreçlerinin nasıl şekillendiği ve bu süreçte insan haklarının nasıl işe koşulduğu ile ilgili bilgiler sunması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyobilimsel konular, insan hakları, sınıf öğretmen adayları, karar verme süreci, toplumsal tartışmalar.

* Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-9279-1716>, Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, ozturkayse@gantep.edu.tr

** Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-8482-225X>, Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, adoganay@cu.edu.tr

1. GİRİŞ

İnsan yaşamının ayrılmaz bir parçası olan bilimsel ve teknolojik gelişmelerin beraberinde getirdiği yenilikler toplumların gelişmesi ve değişmesi için büyük önem taşımaktadır. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler, bir yandan insan hayatını kolaylaştırılıp yaşam kalitesini arttırırken, diğer taraftan artan enerji ve yiyecek ihtiyacı gibi çeşitli problemlere çözüm üretilmesine hizmet etmektedir. Bununla birlikte, bu gelişmelerin neden olduğu ya da olacağı düşünülen olumsuz etkiler, riskler, sosyal, ahlaki ya da etik sorunlar çok sayıda toplumsal tartışmayı beraberinde getirmektedir. Bilim ve teknolojideki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan etik ve ahlaki değerler içeren bu sosyal ikilem ve tartışmalar sosyobilimsel konular olarak ifade edilmektedir (Sadler ve Zeidler, 2005). SBK'lar, bilimsel bir yapıya sahip olup, bireysel ve toplumsal düzeyde karar vermeyi, risk ve olasılıkları analiz etmeyi, değerleri ve etik muhakemeyi gerektiren, sıklıkla medya ile gündeme gelen, politik, ulusal ve küresel boyutları olan durumlardır (Ratcliffe ve Grace, 2003). Bilimin hem yararı hem tehlikesi olduğunu düşünerek demokratik bir toplum vatandaşı olarak küresel değerlendirmeler yapmayı gerektiren SBK'lar (Yu, 2010), toplumun demokratikleşmesi için bir yol olup demokratik vatandaşlığın gelişmesinde önemli bir araçtır (Kolstø, 2001; Zeidler, Sadler, Simmons ve Howes, 2005). Küresel ısınma, organ nakli, insan genom projesi, genetik testlerin kullanımı, genetiği değiştirilmiş organizmalar, alternatif enerji kaynakları, nükleer enerji santralleri, genetik testler, klonlama gibi konular SBK'lara örnek olarak verilebilir (Doğanay ve Öztürk, 2017; Ozturk, 2018; Topçu, 2015). SBK'ların büyük bir bölümü insan hakları ve özgürlükleri için de tartışmalı konulardır (Chang-Rundgren ve Rundgren, 2010; Doğanay ve Öztürk, 2017; Ozturk, 2018; Sweet ve Masciulli, 2011). Bunlardan, genetik teknolojisi temelli SBK'ların temel hak ve özgürlükler üzerindeki olası etkileri onu uluslararası tartışmaların konusu haline getirmiş ve uluslararası sözleşmelerde de yer bulmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda, İnsan Hakları ve Biyotıp sözleşmesi (2003), Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi (2000), İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (2000) gibi uluslararası belgelerde genetik teknolojisi alanındaki ilerlemelerin insan hakları ve özgürlükleri üzerindeki olası olumsuz etkilerini kontrol almayı amaçlamıştır. Diğer taraftan, bilim çevreleri de genetik teknolojisindeki ilerlemelerin insanlık onuru, kişisel bilgilerin gizliliği, ayrımcılık yasağı, sağlık hakkı, meslek seçme ve çalışma hakkı gibi çok sayıda hak üzerinde etkisi olduğunu/olabileceğini belirtmektedir (Caulfield ve Brownsword, 2006; Çankaya, 2009; Doğanay ve Öztürk, 2017; Gostin, 1991; Hornosty, 2011; Sweet ve Masciulli, 2011). Örneğin, genetik testlerden elde edilen bilgilerin kullanımı çalışma hayatında ayrımcılığa uğramaya neden olabilmektedir (Miller ve Tucker, 2017). Sağlık sektöründe ise bu durum sağlık sigortasından faydalanamama, sağlanan faydanın kaybedilmesi (Çetin, 2017) ya da yüksek pirimler ödemek zorunda kalınması (Uyanık Çavuşoğlu, 2003, Demir, 2013) gibi farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Diğer taraftan genetik teknolojisindeki gelişmeler, genetik bilginin biyolojik silah olarak kullanılmasını, üstün insan ırkı yaratma riskini (Öjeniyi) ve cinsiyet ayrımcılığını da gündeme getirmiştir (Demir, 2013; Doğanay ve Öztürk, 2017). Bu bağlamda, toplumsal tartışmalarda ve karar

süreçlerinde doğru kararlar verilmesi genetik teknolojilerine bağlı olarak yaşanabilecek insan haklarına ilişkin olası olumsuz etkilerin önlenmesi, temel hak ve özgürlüklerin korunması ve güçlendirilmesi için büyük önem taşımaktadır.

Bu tartışmalarda geleceğin toplum mimarları olacak öğretmen adaylarının temel hak ve özgürlükleri gözeterek karar verebilmesi ise ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü öğretmenler, toplumdaki yeri ve görevi açısından demokratik tutum, anlayış ve idealleri geliştirebilme özelliğindedir (Tuncel ve Balcı, 2015). Bu bağlamda, insan hakları değerlerini içeren demokrasiyi çocuklara kazandırma görevini üstlenmektedirler (Carr, 2006; Yavuz, Duman ve Karakaya, 2016; Tuncel ve Balcı, 2015). Öğretmenlerin, bu görevi yerine getirmeleri için öncelikle kendilerinin demokratik bir toplumun üyesi olarak katılımcı, insan haklarına saygılı vatandaşlar olmaları gerekmektedir. Sınıf öğretmen adaylarının (SÖA'ların) bu süreçte insan haklarını gözeterek kararlar verebilmeleri ise ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü, insan hakları eğitiminin en önemli kademelerinden birini ilkökul eğitimi oluşturmaktadır (Flowers ve diğerleri, 2009; Sağlam, 2017). İlkokullarda bu değerleri çocuklara kazandırma görevi ise sınıf öğretmenlerine düşmektedir. Bu doğrultuda, sınıf öğretmeni eğitim programlarında düzenlemeler yapılmasının gerekliliğine dikkat çekilmektedir (Jennings, 2006; Karakuş, 2018, Ozturk, 2018). Türkiye'de de sınıf öğretmenleri ilkökul düzeyinde hem ayrı bir disiplin olarak hem de disiplinler arası bağlamda temel hak ve özgürlüklerin, demokratik değerlerin ve vatandaş sorumluluklarının formal eğitimini yapmaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye'de Yüksek Öğretim Kurumu (2018) tarafından güncellenen sınıf öğretmenliği lisans programında da insan haklarına ilişkin bilgi ve tutum kazanımı ön görülmektedir. Bu durum, SÖA'lara insan hakları ile ilgili anlayış ve tutumun kazandırılmasının önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, toplumda değerlerin geliştirilmesinde ve korunmasında liderlik görevini üstlenen öğretmenlerin, hizmet öncesi eğitim sürecinde bu değerlerle donatılıp, karar süreçlerine yansıtılabilmeleri gerekmektedir. Diğer taraftan, öğretmenlerin karar süreçlerini doğru değerler üzerine kurmaları öğrencilerine kazandıracakları değerlerin şekillenmesinde de büyük önem taşımaktadır (Ünal, 2011). Bu durum, SÖA'ların genetik temelli sosyobilimsel tartışmalara ilişkin karar süreçlerini nasıl işlettiklerinin ve insan hakları ile tutarlı kararlar verip veremediklerinin incelenmesini önemli kılmaktadır. Bununla birlikte ilgili alan yazın taramasıyla ulaşılabilen kaynaklarla sınırlı olmak kaydıyla, SÖA'ların genetik temelli sosyobilimsel tartışmalarda karar süreçlerinin insan hakları açısından incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. SÖA'lar ve genetik temelli SBK'ları temele alan araştırmaların (Alaçam Akşit, 2011; Erdoğan, Cerrah Özsevgeç ve Özsevgeç, 2014; Ergin, 2013; Uzunkol, 2012) ise görüş ve risk algısı belirleme, genetik okuryazarlık becerilerinin incelenmesi, etik değer geliştirme üzerine odaklandığı gözlenmektedir. Cinsiyet seçimi, öjeni, genetik testlerin kullanımı gibi genetik temelli SBK'ların insan hakları perspektifinden incelendiği çalışmaların (Uyanık Çavuşoğlu, 2003, Çetin, 2017; Erbaş ve Eysel, 2012; Green, 2003; Gostin, 1991; Hornosty, 2011; Koyun ve Örnek Büken, 2013; Otlowski, Taylor ve Bombard, 2012; Sweet ve Masciulli, 2011; Demir, 2013; Vasichek, 2009) ise hukuki ya da sosyolojik bağlamda gerçekleştirildiği

görülmektedir. Böyle bir çalışmanın, ilgili alan yazın boşluğunun doldurulmasına katkı sağlayacağı, SÖA'ların genetik temelli SBK'lara ilişkin karar süreçlerinin ve bu süreçte insan haklarının nasıl işe koşulduğunun anlaşılması için bilgi sunacağı, öğretmen yetiştirme programlarında SÖA'lara ilgili anlayış ve tutum kazanımı için yapılacak program çalışmaları için önemli bir veri kaynağı olacağı düşünülmektedir.

Belirtilen gerekçeler doğrultusunda bu çalışmada; SÖA'ların genetik temelli SBK'lara ilişkin karar süreçlerinin insan hakları açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

SÖA'ların genetik temelli SBK'lara ilişkin karar süreçlerinin insan hakları açısından incelenmesinin amaçlandığı bu çalışma tarama modelinde betimsel bir araştırma olarak desenlemiştir (Karasar, 2011). Betimsel araştırmalarda, mevcut bir durum kendi koşulları içinde ve var olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Bu çalışmada da SÖA'ların genetik temelli SBK'lara ilişkin karar süreçlerinin nasıl şekillendiğinin, karar süreçlerine temel oluşturan gerekçelerin ve insan hakları açısından nasıl değerlendirmeler yapıldığının betimlenmesi amaçlanmıştır. Böylece, bu karar süreçlerinde insan haklarının işlevinin yani hangi aşamalarda, ne kadar sıklıkla ve hangi açılardan bu sürecin bir parçası olduğunun ortaya konulması hedeflenmiştir. Araştırma verilerinin analizinde ise nitel veri analiz yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. Bu bağlamda araştırma, veri analiz sürecinde nitel yöntemlerin işe koşulduğu betimsel bir çalışma olarak nitelendirilebilir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türkiye'de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki eğitim fakültelerinde dördüncü sınıf düzeyinde öğrenim görmekte olan SÖA'lar, örneklemi ise bunlar arasından oransız küme örnekleme yöntemiyle seçilmiş üç farklı eğitim fakültesinde dördüncü sınıf düzeyinde öğrenim görmekte olan 203 SÖA oluşturmuştur. Oransız küme örnekleme yönteminde, araştırmanın örneklemini evrendeki kümelerden yansızlık kuralına göre belli bir oran olmadan yeterli görülen sayıda seçilerek oluşturulmaktadır (Karasar, 2011). Bu çalışmada da Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki her bir eğitim fakültesinde dördüncü sınıf SÖA'lar bir küme olarak tanımlanmış ve bunlar arasından üçü seçilerek araştırmanın örneklemini oluşturulmuştur. Ayrıca, SÖA'ların araştırmaya katılım için gönüllü olmaları araştırma örnekleminin oluşturulma sürecinde dikkate alınan diğer bir durum olmuştur. Katılımcıların araştırmaya gönüllü olarak katıldıklarında gerçek bilgi, beceri, duygu ve düşüncelerini aktarmaya istekli oldukları bilinmektedir. Bu nedenle çalışmada SÖA'ların gerçek duygu ve düşünceleri ile ilgili daha doğru bilgiler sağlanacağı düşünülerek gönüllük esasına temelle alınmıştır. Araştırmanın örneklemini oluşturan SÖA'ların 136'sı (%67'si) kız ve 67'si (%33'ü) erkek olup yaşları 22-27 arasında değişmektedir. SÖA'lardan 76'sı (37'si) insan hakları ile ilgili seminer, konferans gibi herhangi bir etkinliğe katılmış olup 127'si

(%62'si) herhangi bir etkinliğe katılmamıştır. Ayrıca, SÖA'lardan yalnızca 11'i (%5.41) genetik ile ilgili bir etkinliğe katıldığını belirtmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler Genetik Temelli Sosyobilimsel Konulara İlişkin Karar Süreçleri Değerlendirme Formu (GSBKDF) kullanılarak toplanmıştır. GSBKDF iki bölümden oluşmuştur. Bunlardan, birinci bölümde cinsiyet, yaş, daha önce insan hakları ve genetikle ilgili eğitici bir etkinliğe katılıp katılmama gibi SÖA'ları tanımaya yönelik sorulara yer verilmiştir. İkinci bölümde ise SÖA'ların genetik temelli SBK'larla ilgili karar süreçleri ile ilgili bilgi sağlayacak ikilem senaryolarına yer verilmiştir. İkilem senaryolarının belirlenmesi sürecinde öncelikle ilgili alan yazın taranarak SÖA'ların insan hakları bağlamında değerlendirmeler yapmasına olanak sağlayacak ikilem senaryoları tespit edilmiştir. Tespit edilen senaryolar uzman görüşüne sunulurken amaca en iyi hizmet edecek olanlar belirlenmiştir. Bu kapsamda, biri insan hakları eğitimi ve sosyobilimsel konular, ikisi insan hakları eğitimi ve biri sosyobilimsel üzerinde çalışmakta olan ve hepsi nitel araştırma bilgisine sahip dört öğretim üyesinin görüşü alınmıştır. Daha sonra bu ikilem senaryolarının 9 SÖA üzerinde pilot uygulaması yapılarak istenilen bilgilere ulaşmaya olanak sağlayıp sağlamadığı ve anlaşılabilirliği kontrol edilmiştir. Alınan dönütler sonrasında gerekli düzeltmeler yapılarak GSBKDF'ye son hali verilmiştir. Bu doğrultuda GSBKDF'de, Genetik bir buluş mükemmel insanlar (Doğanay ve Öztürk, 2017), Erkek çocuk siparişi (Sürmeli, 2008) ve Sigorta sürecinde yeni bir adım (Doğanay ve Öztürk, 2017) adlı ikilem senaryolarına yer verilmiştir. Bu ikilem senaryolarının kapsamı ve ön görülen insan hakları bağlamları şöyle özetlenebilir:

- Genetik bir buluş mükemmel insanlar ikileminde Gülşah isimli bir bilim insanının gerçekleştirdiği genetik bir buluş sayesinde hem zihinsel hem de fiziksel güç açısından mükemmel insanlar dünyaya getirilebileceği, ancak Gülşah'ın çeşitli nedenlerle bu buluşun kullanılmasına izin verip vermemekte kararsızlıklar yaşadığı konu alınmıştır. Bu ikilem senaryosu başta öjeni olmak üzere, genetik temelli ayrımcılık, insanları açısından etik olmayan bir müdahale olmak gibi çeşitli insan hakları değerlerini içerisinde barındırmaktadır. Ayrıca, bir Türk bilim insanının bu buluşu gerçekleştirmiş olmasıyla SÖA'ların ulusal bağlamda mı yoksa evrensel bağlamda mı değerlendirmeler yapacaklarının, bu süreçte insan hakları değerlerini nasıl işe koşacaklarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.
- Erkek çocuk siparişi ikilemi ise üç kız çocuğu olan bir ailenin erkek çocuk sahibi olmak için genetik teknolojisi ile cinsiyet seçimi ve bu seçim sonucunda diğer embriyoların isteğe bağlı olarak yok edileceği konu alınmaktadır. Bu ikilem, genetik teknoloji ile çiftlerin bebeklerinin cinsiyetini seçmeye hakkı olup olmamasına ilişkin karar süreci ile başta cinsiyet ayrımcılığı ve yaşama hakkı gibi çeşitli insan hakları değerlerini içerisinde barındırmaktadır.
- Sigorta sürecinde yeni bir adım ikileminde ise Ahmet Bey isimli bir sigorta şirketi sahibinin sağlık sigortası edinme sürecinde genetik testlerin kullanımı ile

farklı pirim uygulamasını kapsayan bir yeniliği uygulamaya koyup koymamakta yaşadığı kararsızlık konu alınmaktadır. Bu ikilem durumu, başta genetik temelli ayrımcılık, sağlık hakkı, iş edinme hakkı, özel hayatın gizliliği gibi çok sayıda insan hakkını içerisinde barındırmaktadır.

Verilerin Toplanması

Araştırmada, veriler GSBKDF ile yazılı olarak toplanmıştır. Verilerin toplanması sürecinde öncelikle SÖA'lara, insan hakları için değerlendirme yapmaları için farkındalık oluşturmadan ve yönlendirici olmadan araştırmanın amacı ile ilgili bilgi verilmiş, verecekleri bilginin önemi ve katılımın gönüllü olduğu belirtilmiştir. Araştırmaya katılım için gönüllü olan SÖA'lar bireysel olarak GSBKDF'deki soruları yazılı olarak cevaplamışlardır. GSBKDF'nin doldurulması 30-40 dakika arasında sürmüştür.

Araştırma Verilerinin Analizi

Araştırma verilerinin çözümlenmesi sürecinde içerik analizinden faydalanılmıştır. İçerik analizinde temel amaç toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Bu süreçte, veriler tanımlanmaya ve içinde saklı olabilecek gerçekler ortaya çıkarılmaya çalışılır. Birbirine benzeyen veriler belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilerek okuyucunun anlayacağı şekilde düzenlenerek yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.242). Bu çalışmada da SÖA'ların genetik temelli SBK'lara ilişkin karar süreçlerinin nasıl şekillendiği, insan hakları açısından nasıl değerlendirmeler yapıldığı ve bu karar süreçlerine temel oluşturan gerekçelerin neler olduğunun ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda, içerik analizi yapılarak karar süreçlerinin belli temalar altında kavramsallaştırılarak sunulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, araştırma verilerine ilişkin yazılı doküman araştırma amacı doğrultusunda satır satır incelenerek kodlar oluşturulmuştur. Kodların oluşturulma sürecinde gerçekleştirilen analiz için Genetik bir buluş mükemmel insanlar ikilemi veri setinden örnek bir veri alıntısı Tablo 1 de verilmiştir.

Tablo 1

Kodlama Sürecinde Gerçekleştirilen Analiz Çalışması İçin Örnek Alıntı

Öğrenci No	Kodlar	Veri Setinden Örnek Alıntılar
Ö101	Genetik çeşitliliğin ortadan kalkması	Ben olsaydım bu uygulamaya izin vermezdim. Çünkü sadece mükemmel insanların olması şu açıdan doğru değil. <u>Genetik çeşitlilik ortadan kalkar. Genetik çeşitlilik yok olunca o zaman tek tip insanlar olur o zaman her insan aynı olur ve aralarında fark kalmaz. Genetik çeşitliliğin yok olmaması için kullanılmasını istemem...</u>
		Ben kullanılmasını istemiyorum. <u>Allah herkese belli bir zeka ve fiziksel güç vermiş. Herkesin ihtiyaç duyacağı kadar. Allah'ın yarattığını</u>

Ö13	Dinen uygun olmaması	<u>değiştirmeye çalışmak büyük günah olur. Bu bizim dinimize göre değil. Ben bunun için kesinlikle karşıyım. Hepimiz dinimize uygun olanları yapmalıyız uygun olmayandan da uzak durmalıyız...</u>
Ö201	Üstün ırk oluşturma tehlikesi (Öjeni) için istememe Ayrımcılığa neden olacağını düşünme	Bu buluşun kullanılmasını desteklemezdim. Çünkü günümüzde bile üstünlük çatışması yaşanmaktadır. Bu buluşla, ...mükemmel insanların oluşturulması insanlar arasında olan çatışmayı kızıştıracaktır... <u>üstün ırk oluşturmak için çaba gösterilecektir yani öjeni için çalışılacaktır ve öjeni tehlikesi var.</u> Bu durumu kimse yaşamaz çok kötü sonuçları var. Tarihte genetik olmasa da farklı nedenlerle üstün ırk oluşturma çabalarının çeşitli örnekleri de var. Herkes tarafından bilinen... Ayrıca <u>ekonomik olarak zayıf olan ülkeler ve insanlar uygulayamayacak bu da insanlar arasında toplumsal sınıfların oluşmasına yol açacak yani insanlar arasında genetik temelli bir ayrımcılık yapılacaktır.</u> Bu buluşla daha da güçlü olacak herkes tabi kullanılabilir ister peki ya kullanamayanlar. Kim onların yerinde olmak ister...

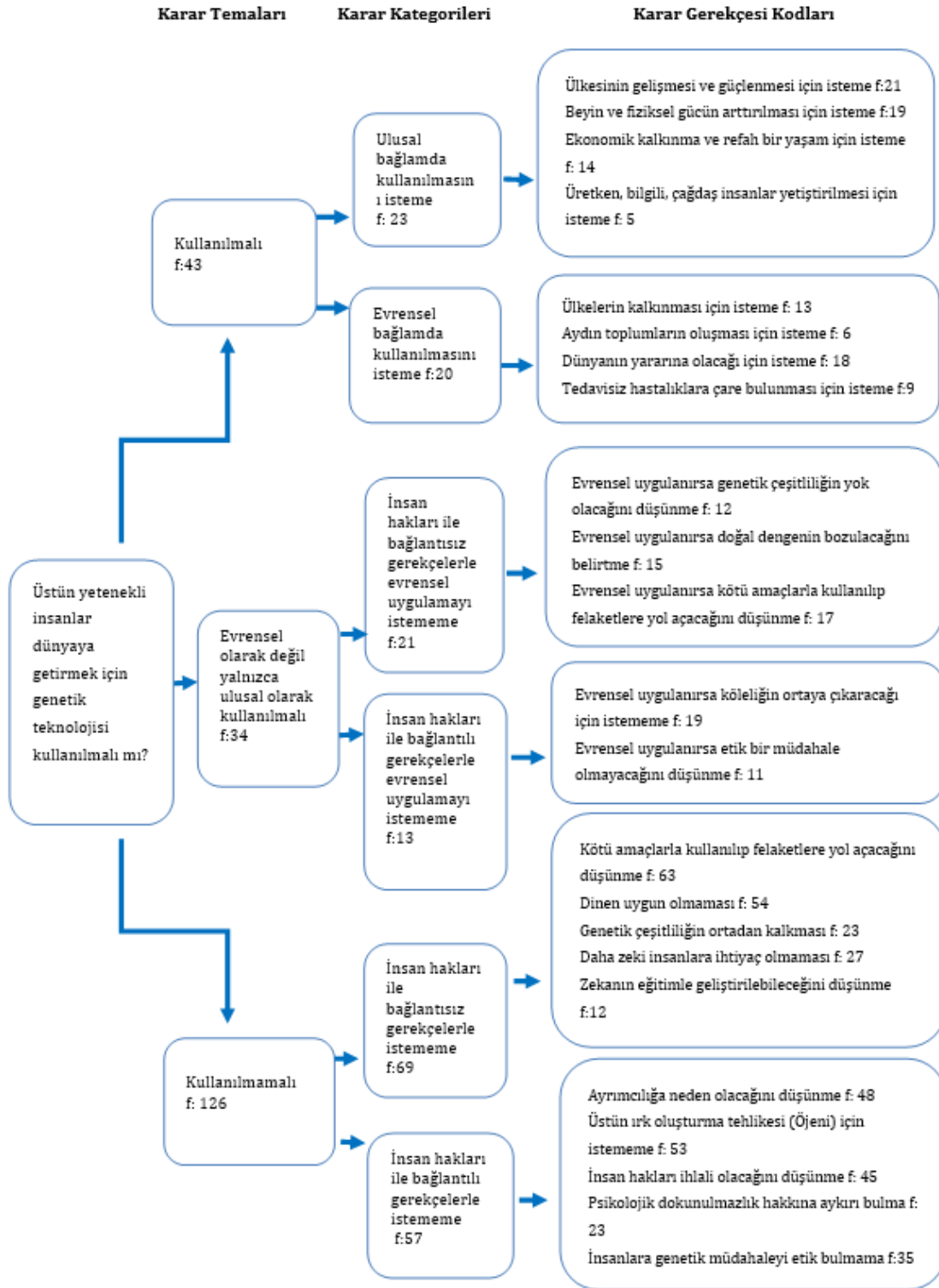
Tablo 1 incelendiğinde örnek ikileme durumuna ilişkin SÖA'ların açıklamalarından gerek doğrudan gerekse anlamsal çıkarımlar yoluyla karar süreçlerine temel oluşturan gerekçe kodlarının tespit edildiği görülmektedir. Araştırmada, Daha sonra kodlar tekrar incelenerek benzer amaca hizmet edenler bir araya getirilerek karar kategorileri oluşturulmuştur. Karar kategorileri de tekrar incelenerek benzer özellikte olanlar bir arada toplanarak karar temaları oluşturulmuştur. Bu işlem sonrasında Genetik bir buluş mükemmel insanlar ikilemi için üç karar temasına, bu temalar kapsamında altı karar kategorisine ve bu kararlara temel oluşturan 23 karar gerekçesi koduna ulaşılmıştır. Sigorta sürecinde yeni bir adım ikilemi için ise üç karar kategorisine ve bu kararlara temel oluşturan 21 karar gerekçesi koduna ulaşılmıştır. Erkek çocuk siparişi ikilemi için de üç karar kategorisine ve 18 karar gerekçesi koduna ulaşılmıştır. Analiz sürecinde ulaşılan sonuçların güvenilirliğini sağlayabilmek için kodlayıcı güvenilirliğine başvurulmuştur. Bu bağlamda, görüş birliği ve görüş ayrılığı tespit edilmiştir. Güvenirliği hesaplanması sürecinde ise Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği güvenilirlik formülü kullanılmış ve kodlayıcı güvenilirliği .91 olarak hesaplanmıştır. Görüş ayrılığı olan kodlar

üzerinde tartışılarak görüş birliği sağlanmıştır. Sonuçlar, frekans değerleri ile sayısallaştırılarak sunulmuştur.

3. BULGULAR

Genetik Bir Buluş Mükemmel İnsanlar İkilemine İlişkin Bulgular

Genetik bir buluş mükemmel insanlar ikilemi ile SÖA'ların genetik teknolojisi ile üstün yetenekli insanların dünyaya getirilmesine izin verilip verilmemesine ilişkin karar süreçleri incelenmiştir. SÖA'ların karar süreçlerinin nasıl şekillendiğine ilişkin bulgular Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Genetik teknolojisi ile üstün yetenekli insanlar oluşturulmasına ilişkin karar süreci

Şekil 1 incelendiğinde, genetik teknolojisinin mükemmel insanlar dünyaya getirmek için kullanılmasına ilişkin SÖA'ların karar süreçlerinin kullanılmalı, kullanılmamalı ve evrensel olarak değil yalnızca ulusal olarak kullanılmalı olmak üzere üç görüş etrafında toplandığı görülmektedir. Bunlardan ise en fazla kullanılmamalı görüşünün taşındığı (f:126, %62) ve bu kapsamda SÖA'ların karar süreçlerinin iki kategoride toplandığı görülmektedir. Bunlardan, insan haklarıyla bağlantısız gerekçelerle kullanılmaması fikrinin 69 SÖA tarafından taşındığı belirlenmiştir. SÖA'lar bu bağlamda en fazla kötü amaçlarla kullanılıp felaketlere yol açacağı (f:63) ve dinen uygun olmayacağı (f:54) için uygulamayı istemediklerini belirtmişlerdir. Aynı zamanda, böyle bir uygulamanın genetik çeşitliliği ortadan kaldıracığını (f:23), mevcut insan zekasının yeterli olduğunu (f:27) ve zekanın eğitimle geliştirilebileceğini (f:12) ileri sürmüşlerdir. Bunlardan, uygulamanın felaketlere yol açabileceği fikri SÖA'lardan biri tarafından "İzin vermezdim. Çünkü kötü amaçlı insanların eline geçmesi halinde olumsuz neticeler vereceği kesin. Mesela savaşlar artar ve insanlar bu buluş sayesinde rekabete girer birçok insanın hayatına mal olabilir... dünyada felaketler yaşanır dünya yaşanmaz bir yer haline gelir... (Ö6)" şeklinde ifade edilmiştir. SÖA'lar tarafından en fazla ileri sürülen diğer bir gerekçe olan dinen uygun olmama ise SÖA'lardan biri tarafından "Ben kullanılmasını istemiyorum. Allah herkese belli bir zeka ve fiziksel güç vermiş. Herkesin ihtiyaç duyacağı kadar. Allah'ın yarattığını değiştirmeye çalışmak büyük günah olur.... (Ö13) şeklinde ifade edilmiştir. Bu bulgular incelendiğinde SÖA'ların karar süreçlerinde insan hakları ile doğrudan bağlantı kurmadan genel olarak uygulamanın beraberinde getireceği olası olumsuz sonuçlar ya da mevcut değer yargılarıyla tutarlı olup olmadığı üzerine odaklandıkları söylenebilir. Araştırmada, insan haklarıyla bağlantılı gerekçelerle kullanılmaması fikrinin ise 57 SÖA tarafından taşındığı belirlenmiştir. SÖA'lar bu bağlamda en fazla ayrımcılığa neden olacağı (f:48), üstün ırk oluşturma tehlikesi (Öjeni) (f:53) ve insan hakları ihlali olacağı (f:45) için bu uygulamayı istemediklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca, psikolojik dokunulmazlık hakkına aykırı olma (f:23) ve insanlara genetik müdahalenin etik olmadığı (f:35) gerekçelerini ileri sürmüşlerdir. Bunlardan, en fazla ileri sürülen öjeni tehlikesi ve ayrımcılığa neden olma gerekçeleri SÖA'lardan biri tarafından şöyle dile getirmiştir:

"Bu buluşun kullanılmasını desteklemezdim. Çünkü günümüzde bile üstünlük çatışması yaşanmaktadır. Bu buluşla, ...mükemmel insanların oluşturulması insanlar arasında olan çatışmayı kızıştıracaktır... üstün ırk oluşturmak için çaba gösterilecektir yani öjeni için çalışılacaktır ve öjeni tehlikesi var... ayrıca ekonomik olarak zayıf olan ülkeler ve insanlar uygulayamayacak bu da insanlar arasında toplumsal sınıfların oluşmasına yol açacak yani insanlar arasında genetik temelli bir ayrımcılık yapılacaktır..." (Ö201)

Uygulamayı etik bulmadığını ve bu bağlamda insan haklarına aykırı bulduğunu ise SÖA'lardan biri "Ben izin vermezdim. Temelde genetik bir müdahale sonuçta insanlara bu tür şeyler yapılmasını doğru bulmuyorum kobay değiller... etik değil, yasak. Eğer iyi bir şey olsaydı zaten izin verilirdi şimdi de yasak... insan haklarına da aykırı..." (Ö158) şeklinde ifade etmiştir. Bu karar kategorisine ilişkin bulgular değerlendirildiğinde, SÖA'ların karar süreçlerinde özellikle insan hakları açısından meydana gelebilecek riskler

üzerinde yoğunlaştıkları ve bu uygulamayı tüm insanlık için tehlikeli buldukları söylenebilir.

Araştırmada, genetik buluşun kullanılması görüşünün ise 43 (%21) SÖA tarafından desteklendiği belirlenmiştir. Bu görüşü taşıyan SÖA'lardan ise 23'ünün ulusal bağlamda kullanılmasını istediği ve 20'sinin ise evrensel bağlamda kullanılmasını istediği tespit edilmiştir. Ulusal bağlamda kullanılmasını isteyen SÖA'lar ülkesinin gelişmesi ve güçlenmesi (f:21), beyin ve fiziksel gücün artırılması (f:19), ekonomik kalkınma ve refah bir yaşam için (f:14), üretken, bilgili ve çağdaş insanlar yetiştirilmesi (f:5) gerekçeleriyle istediklerini belirtmişlerdir. Bunlardan en fazla ülkesinin gelişmesi ve güçlenmesi gerekçesinin ileri sürüldüğü belirlenmiştir. Bu durum SÖA'lardan biri tarafından şöyle ifade edilmiştir: *"Ben ülkemizde kullanılmasına izin verilmesini isterdim... dünya üzerinde daha gelişmiş ve güçlü bir ülke olmamız için mutlaka kullanılmalıdır..."*(Ö23). En fazla ileri sürülen diğer bir gerekçe olan beyin ve fiziksel gücün artırılması ise ülkesinin gelişmesi ve güçlenmesi gerekçesiyle birlikte başka bir SÖA tarafından *"Bu buluşun kullanılmasına izin verirdim. Çünkü bu ülkenin zeki, bilgili ve fiziksel olarak güçlü insanlara ihtiyacı var... Böylece, Türkiye gelececek ve çok daha güçlü yerlere gelecek..."* (Ö48) şeklinde ifade edilmiştir. Bu bulgular incelendiğinde, ulusal bağlamda kullanılmasını isteyen SÖA'ların karar süreçlerinde kendi ülkelerinin gelişmesinin ve güçlenmesinin ön plana çıktığı söylenebilir. Evrensel bağlamda kullanılmasını isteyen SÖA'lar (f:20) ise en fazla ülkelerin kalkınması (f:13) ve dünyanın yararına olacağı için (f:18) istediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca, aydın toplumların oluşması (f:6) ve tedavisi olmayan hastalıklara çare bulunması için (f:9) bu teknolojinin kullanımını desteklemişlerdir. Bunlardan en fazla ileri sürülen gerekçe olan dünyanın yararına olacağı için isteme SÖA'lardan biri şöyle ifade etmiştir: *"Ben kullanılmasını onaylardım... kullanılması dünyayı daha güzel bir yer haline getirebilir... zeki insanlar daha faydalı olurlar ve çağın gerektiği buluşlar gerçekleşebilir. Tüm bunlar dünyanın yararına olacaktır..."*(Ö47). Bu buluşun aydın toplumların oluşması için faydalı olacağı ise SÖA'lardan biri tarafından şöyle ifade edilmiştir:

"Ben bu genetik keşfin kullanılmasını isterdim... diğer bir önemli şey bunu istememde aydın toplumların oluşması için. Çünkü zeki insanlar daha geniş düşünebiliyor artılarıyla eksileriyle daha doğru karar verebiliyor toplumu aydınlatıyor, doğru düşünmeye yönlendiriyor. Toplumlarda aydın insan sayısı artar ve dünya daha huzurlu bir yer olur..." (Ö12).

Bu bulgular incelendiğinde, evrensel bağlamda kullanılmasını isteyen SÖA'ların karar süreçlerinde kendi ülkesinin gelişiminin değil de dünya genelinde gelişimin ve değişimin ön plana çıktığı söylenebilir.

Evrensel olarak değil yalnızca ulusal olarak kullanılmalı görüşünün ise 34 SÖA tarafından taşındığı; karar süreçlerinin ise insan haklarıyla bağlantılı nedenlerle evrensel uygulamayı istememe ve insan haklarıyla ilgili bağlantısız nedenlerle evrensel uygulamayı istememe olmak üzere iki kategoride toplandığı görülmektedir. Bunlardan insan haklarıyla bağlantısız gerekçelerle bu kararı ileri süren SÖA'ların (f:21) kendi

ülkesinin gelişmesi için ulusal olarak uygulanmasını istedikleri ancak evrensel olduğunda genetik çeşitliliğin yok olacağı (f:12), doğal denge bozulacağı (f:15), kötü amaçlarla kullanılıp felakete yol açacağı (f:17) için istemedikleri belirlenmiştir. İnsan haklarıyla bağlantılı gerekçelerle bu kararı ileri süren SÖA'ların (f:13) dabenzer şekilde ülkesinin gelişmesi için ulusal olarak uygulanmasını istedikleri ancak evrensel uygulanırsa köleliğin ortaya çıkacağı (f:9) ve insanların genetiğiyle oynanmasının etik olmadığı (f:11) için istemedikleri tespit edilmiştir. Bu iki karar sürecinde de SÖA'ların genetik buluş ulusal bağlamda gerçekleştirildiğinde iyi sonuçlar alınacağı ülkesi için faydalı olacağı evrensel bağlamda yani dünya genelinde uygulandığında ise problemler yaşanacağı yönünde bir düşüncenin hakim olduğu görülmektedir. Bu iki kategoriyi birbirinden ayıran temel farkın ise ikinci karar sürecinde evrensel uygulamada karşılaşılabilecek problemlerin insan hakları sorunları oluşturacağı yönünde ileri sürülmesidir. Bu durumu SÖA'lardan biri şu şekilde ifade etmiştir:

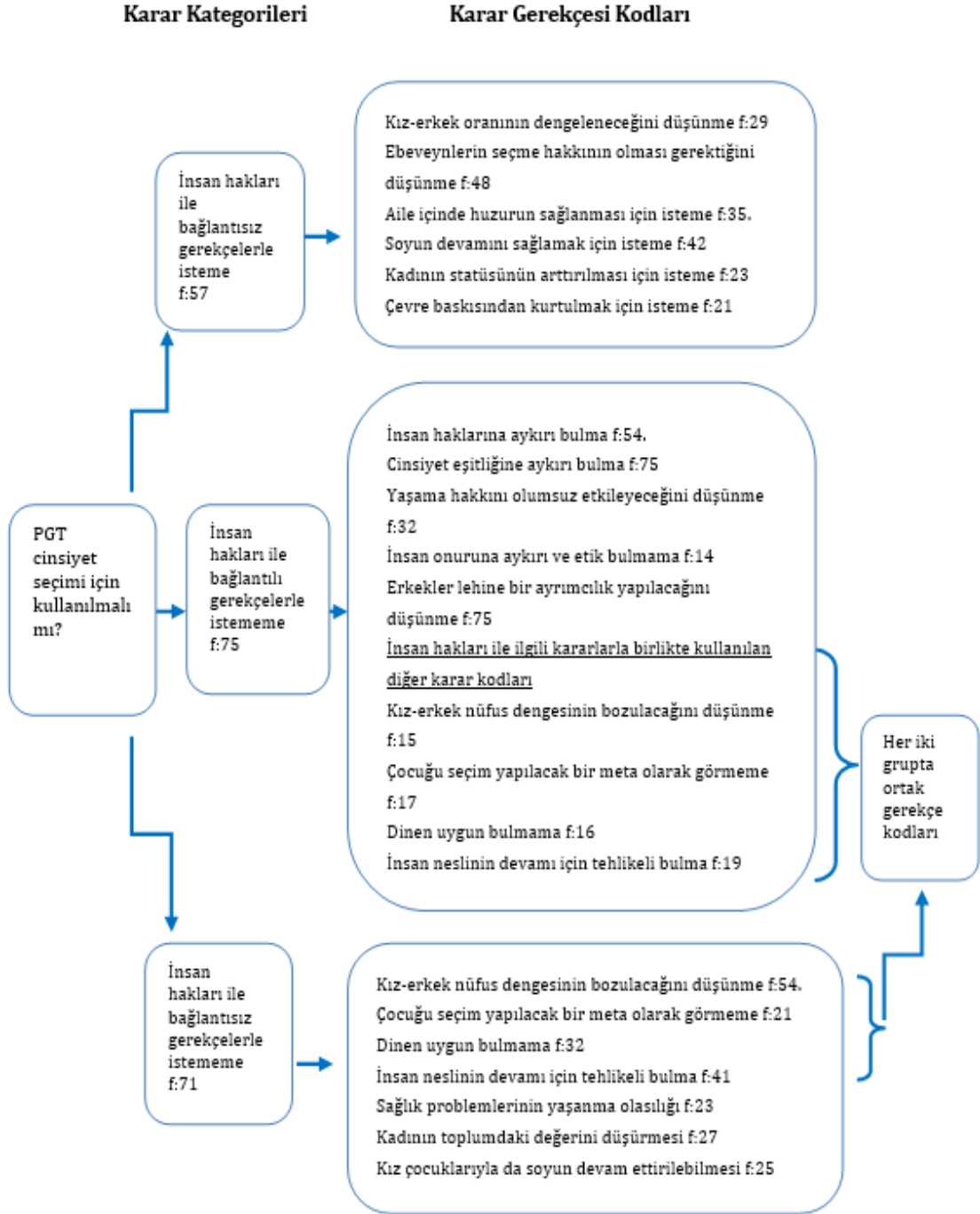
“... ülkemizde kesinlikle uygulanmalıdır. Bu uygulama bizi daha güçlü kendi ayakları üzerinde durabilen bir ülke haline getirecektir... ama dünya genelinde uygulanması... Kölelik kavramı yeniden ortaya çıkacaktır. Teknolojik ilerlemeye bağlı bir kölelik... insanlar kazandıkları insan hakkını kaybedecektir... hem insanların üzerinde böyle genetik çalışmalar yapmak etik de değil...” (Ö76)

Alıntı incelendiğinde SÖA'nın bu genetik buluşun kullanılmasının aslında insan hakları ile problem oluşturacağına ilişkin bir farkındalığının olduğu ancak bunu yalnızca kendi ülkesinde uygulandığında problem olarak nitelendirmediği söylenebilir.

Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, SÖA'ların karar süreçlerinin farklılaştığı, bu bağlamda en fazla bu buluşun kullanılmaması (f:126) yönünde karar verildiği, SÖA'ların 70'inin (%34'ünün) insan hakları ile ilişkili durumları dikkate aldığı, bunlardan ise ancak 57'sinin (%28'inin) insan hakları açısından olası riskleri evrensel bağlamda değerlendirebildiği ve insan haklarının özellikleriyle tutarlı çıkarımlar yapabildiği söylenebilir.

Erkek Çocuk Siparişi İkilemine İlişkin Bulgular

Erkek çocuk siparişi ikilemi ile SÖA'ların PGT yöntemiyle cinsiyet seçimi üzerine karar süreçlerinin nasıl şekillendiği ve bu karar sürecinde insan haklarına yer verilip verilmediği incelenmiştir. Sonuçlar Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 2. PGT ile cinsiyet seçimine ilişkin kararsüreci

Şekil 2 incelendiğinde SÖA'ların PGT yöntemiyle cinsiyet seçimine ilişkin görüşlerinin; insan hakları ile bağlantısız gerekçelerle isteme, insan hakları bağlantılı gerekçelerle istememe, insan hakları ile bağlantısız gerekçelerle istememe olmak üzere üç kategoride toplandığı görülmektedir. Bunlardan, insan hakları ile bağlantısız gerekçelerle PGT ile

cinsiyet seçiminin kullanılmasını istemeyen SÖA'ların toplam katılımcıların %35'ini (f:71) oluşturduğu görülmektedir. Bu karar kategorisinde yer alan SÖA'ların genel olarak cinsiyet seçimine yönelik bir müdahaleyi doğru bulmadıkları ve onaylamadıkları ancak bu durumu insan haklarıyla ilişkisiz nedenler üzerinde temellendirdikleri belirlenmiştir. Bu bağlamda; en fazla kız-erkek nüfus dengesinin bozulacağı (f:54), insan nesli tehlikeye gireceği (f:41) ve dinen uygun olmayacağı (f:32) için uygulamayı istemediklerini belirtmişlerdir. Bunlardan, kız-erkek nüfus dengesinin bozulma olasılığı ve insan neslinin devamı için tehlikeli bulma SÖA'larından biri tarafından "*Kesinlikle böyle bir şey olmamalı. Çünkü toplumumuzda erkek çocuk düşkünlüğü var. Böyle olursa herkes erkek bebek dünyaya getirir... Dünyada kız-erkek nüfus dengesinde bozulma meydana gelir. Bu da aynı zamanda insan neslinin tehlikeye girmesine de neden olacaktır...*" (Ö20) şeklinde ifade edilmiştir. SÖA'ların önemli bir bölümü tarafından paylaşılan bir diğer gerekçe olan dinen uygun bulmamayı SÖA'larından biri "*Bence olmamalı. Şura 49. Ayete göre ters bu... cinsiyet belirleme günahdır, helal değildir* (Ö9)" şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca, bu karar kategorisinde SÖA'ların çocuğun seçim yapılacak bir meta olmaması (f:21), sağlık problemlerinin yaşanma olasılığı (f:23), kadının toplumdaki değerini düşürmesi (f:27) ve kız çocukları ile soyun devam ettirilebilmesi (f:25) gerekçeleri ile de bu uygulamayı istemedikleri belirlenmiştir. Bulgular değerlendirildiğinde bu kategorideki SÖA'ların kararlarına uygulamanın toplumsal yapı ve değer sistemleri üzerindeki etkilerinin yön verdiği söylenebilir.

İnsan hakları ile bağlantısız nedenlerle kullanılmasını isteme görüşünün ise SÖA'ların 57'si (%28'i) tarafından taşındığı belirlenmiştir. SÖA'ların en fazla ebeveynlerin seçme hakkının olması (48) ve soyun devamını sağlamak (f:42) için bu uygulamanın gerekli olduğunun ileri sürdüğü gözlenmiştir. Bunlardan, soyun devamını sağlamak için cinsiyet seçimi yapılabileceği ise SÖA'larından biri tarafından "*Olmalıdır. Soyunun devamını istiyor. Bu bir baba için önemli bir şey...*" (Ö41) olarak dile getirilmiştir. Diğer taraftan, cinsiyet seçiminin SÖA'larca çevre baskısının önüne geçilmesi, aile içinde huzurun sağlanması ve kadınların statüsünün arttırılması için bir yol olarak görüldüğü gözlenmektedir. Bu durum, SÖA'larından biri tarafından "*Ülkemizde çoğu ailede erkek çocuk çok önemli bir yerde. Kadının erkek çocuğunun olmaması kimi zaman onun dışlanmasına hor görülmesine, değersiz ve şiddet bile görmesine neden olabilmekte. Bazen erkek bunu istemese de çevre baskısı onu ikinci bir eş almaya zorlamakta... Ailenin huzuru kalmamakta bu nedenle... Böyle bir seçim yapılabilmesi onlar için büyük şans olacak çevre baskısı diye bir şey kalmayacak, ailenin huzuru sağlanacak, ...kadınların statüsünü arttıracaktır...*(Ö86) şeklinde ifade edilmiştir.

Araştırmada, insan hakları ile bağlantılı gerekçelerle PGT'nin cinsiyet seçimi için kullanılmasını istemeyen SÖA'lar ise 75 kişi olup katılımcıların %37'sini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bu kategorideki SÖA'ların tamamının uygulamanın cinsiyet eşitliğine aykırı olacağını ve erkeklerin lehine bir ayrımcılığı beraberinde getireceğini ileri sürdükleri belirlenmiştir. Bu durumu SÖA'larından biri şöyle ifade etmiştir: "*Kesinlikle olmamalı. Böyle bir uygulama ile birçok aile bu yöntemi isteyecek ve kız erkek ayrımı yeniden başlayacak ve kimse kız çocuğu olsun istemeyecek daha çok erkek*

diyecekler niyeçünkü soylarını devam ettirecek... cinsiyet eşitsizliği gün yüzüne çıkacak...”(Ö7). Ayrıca, bu karar süreçlerinde cinsiyet seçimine yönelik bir uygulamanın SÖA’larca doğrudan insan haklarına aykırı bulunduğu (f:54), yaşama hakkını olumsuz etkileyeceği (f:34), insan onuruna aykırı olduğu ve etik bulunmadığı (f:14) için istenmediği belirlenmiştir. Bu uygulamanın yaşama hakkı için problem oluşturacağını SÖA’lardan biri şöyle ifade etmiştir:

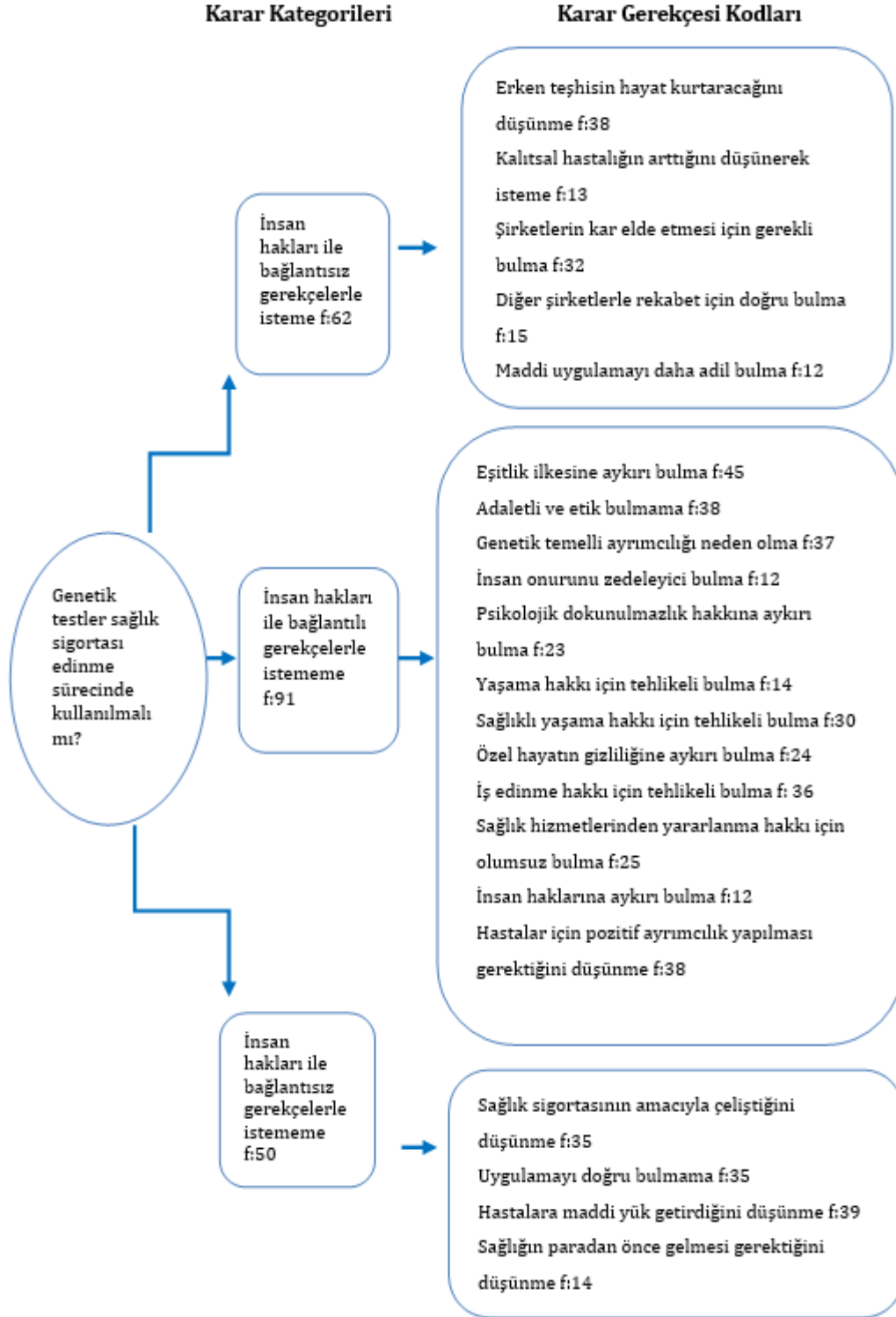
“Bence PGT yöntemiyle ailelerin çocuklarının cinsiyetini seçmesine izin verilmemelidir. Çünkü her çocuğun yaşama hakkı vardır. Eğer aileler çocuğun cinsiyetini seçip diğer çocukların hücrelerini yok ederse diğer cinsiyetteki özellikle kız çocuklarının yaşama hakkı alınmış olacaktır. Kız çocuğun da erkek çocuğun da yaşama hakkı vardır. Seçim yapılmamalıdır” (Ö101)

Diğer taraftan analizlerde, bu karar kategorisinde insan hakları ile ilişkili olmayan karar gerekçelerinin de destekleyici olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Tespit edilen bu gerekçelerin ise “insan hakları ile bağlantısız gerekçelerle istememe kategorisi” ile de ortak olduğu ve SÖA’ların bu gerekçelerden en fazla kız-erkek nüfus dengesinin bozulacağı üzerine odaklandıkları belirlenmiştir.

Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, PGT yöntemiyle cinsiyet seçimine ilişkin SÖA’lardan %63’ünün insan hakları bağlantısız olarak karar verdiği, %37’sinin ise doğrudan insan hakları temelli kararlar verdiği söylenebilir. Bu doğrultuda, SÖA’lardan yalnızca %37’sinin PGT ile cinsiyet seçimini insan hakları ile ilgili bir sorun olarak algıladığı, bu doğrultuda çıkarımlar yapabildiği; cinsiyet eşitliğine aykırı olacağı ve erkek çocuk lehine bir ayrımcılık olacağı gerekçelerinin ise bu bağlamda verilen kararlarda ortak bir fikir olduğu söylenebilir.

Sağlık Sigortası Edinme Sürecinde Yeni Bir Adım İkilimine İlişkin Bulgular

Sağlık sigortası edinme sürecinde yeni bir adım ikilemi ile SÖA’ların genetik testlerin kullanımı ile sağlık sigortası edinme sürecinde farklı pirim uygulaması yapıp yapılmaması üzerine karar süreçlerinin nasıl şekillendiği ve bu karar sürecinde insan haklarına yer verilip verilmediği incelenmiştir. Sonuçlar Şekil 3’te sunulmuştur.

Şekil 3. Genetik testlerin sağlık sigortası sürecinde kullanılmasına ilişkin karar süreci

Şekil 3 incelendiğinde SÖA'ların genetik testlerin sağlık sigortası edinme sürecinde kullanılmasına ilişkin karar süreçlerinin insan hakları ile bağlantısız gerekçelerle isteme, insan hakları ile bağlantılı gerekçelerle istememe ve insan hakları bağlantısız gerekçelerle istememe olmak üzere üç görüşte toplandığı görülmektedir. Bunlardan, en fazla (%45, f:91) insan haklarıyla bağlantılı gerekçelerle bu uygulamanın kullanılmasını istememe görüşünün taşındığı belirlenmiş ve bu karar sürecine temel oluşturan insan hakları ile ilgili 12 gerekçeye ulaşılmıştır. Bu bağlamda, SÖA'lar en fazla eşitlik ilkesine aykırı buldukları (f:45), adaletli ve etik bulmadıkları (f:38), genetik temelli ayrımcılığa neden olacağı (f:37), psikolojik dokunulmazlık hakkına aykırı olduğu (f:23), sağlıklı yaşama hakkı (f:30) ve iş edinme hakkı için tehlikeli buldukları (f:36) için bu uygulamayı istemediklerini belirtmişlerdir. Bunlardan ise en fazla eşitlik ilkesine aykırı olduğu, adaletli ve etik olmadığı gerekçeleriyle bu uygulamanın istenmediği tespit edilmiştir. Bu durumu SÖA'lardan biri şu şekilde ifade etmiştir:

“Bu yeniliğin uygulamaya konulmamasını isterdim. Çünkü, insan hakları her insanın eşit olduğunu belirtiyor. İster fiziki ister zihinsel engeli ve isterse bir sağlık sorunu olsun. Eşitlik ilkesine aykırı... Evet sigorta şirketi için belli bir miktar ücret zararına uğrayacak... poliçe için başvuran insanların sağlık sıkıntılarının sigortaya yansıyor beş kat fiyat veriliyor raporda belirtilmesi adaletsizliktir ve etik de değildir...” (Ö21)

Başka bir SÖA ise bu bağlamda genetik temelli ayrımcılıkla ve sağlıklı yaşama hakkı için şu değerlendirmeleri yapmıştır:

“...çok sayıda ayrımcılık türü vardı. Cinsiyet, ırk, din, sosyal statü gibi bu da bunlardan farklı bir tür ayrımcılık. Ben insanlara taşıdıkları genetik sorunlar nedeniyle genetiğe bağlı da ayrımcılık yapılmasını doğru bulmuyorum... sağlıklı yaşamaları tehlikeye atılıyor hatta ellerinden alınıyor. Bu da bir hak kaybı sağlıklı yaşama bir haktır...” (Ö143).

Bu süreçte ağırlık olarak üzerinde durulan diğer gerekçeler olan uygulamanın psikolojik dokunulmazlık hakkı ve iş edinme hakkı üzerinde olumsuz etkiler oluşturacağı ise SÖA'lardan biri tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“...insanlar şuan hasta olmasalar bile ileride çıkabilecek bir genetik hastalık nedeniyle cezalandırılacak. Daha fazla pirim ödemeye zorlanacak ve bu nedenle işsiz kalacak bu iş sahibi olmak hak değil mi? hiçe saymak demek... bunu bilmek kim olsa onun psikolojisini bozacaktır. Hasta değilsiniz ama daha sonra çok önemli bir hastalığınızın olacağını öğreniyorsunuz. Bir taraftan da işsiz parasız kalıyorsunuz... psikolojik dokunulmazlık hakkı nerede kalıyor. Tamamen ihlal ediliyor bu hak da... sırf doğuştan sahip olduğun genetik hastalıkları için...” (Ö56)

Yine bu bağlamda SÖA'lar; yaşama hakkı için tehlikeli olduğu (f:14), özel hayatın gizliliğine aykırı buldukları (f:24), sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı için olumsuz buldukları (f:25) ve insan haklarına aykırı olacağı (f:12) için bu uygulamanın kullanılmasını istemediklerini ifade etmişlerdir. Aynı zamanda, bu süreçte SÖA'lardan 38'i bu durumu farklı bir açıdan değerlendirerek genetik testler sonucunda hastalık tespit edilen insanlar için pozitif ayrımcılık yapılması gerektiğini belirtmişlerdir.

Bunlardan pozitif ayrımcılık talebi ve uygulamanın sağlık hizmeti hakkı için olumsuz bir sonuç doğuracağı ile birlikte SÖA'lardan biri tarafından şöyle dile getirilmiştir:

“... Burada, hasta olanlara hizmet daha fazla ücretle verilmeye çalışılıyor ki birçok insan bunu karşılayamayacak. İnsanlar sağlık hizmeti alamayacak ve hak kaybına uğrayacak. Aksine bu hasta olan insanlara daha fazla yardım edilmeli bence çünkü onların daha fazla ihtiyacı olacak. Sigorta şirketleri bu hastalar için pozitif ayrımcılık yapmalı... hak kaybına uğratmak yerine haklarını kullanmalarına yardımcı olmalı” (Ö168)

Bu bulgular değerlendirildiğinde bu kategoride görüş bildiren SÖA'ların ilgili durumun insan hakları açısından neden olacağı olumsuz sonuçlar üzerine odaklandıkları; kararlarını insan haklarının kapsam ve içeriğiyle tutarlı olarak gerekçelendirdikleri söylenebilir.

Araştırmanın diğer sonuçları ise SÖA'lardan %25'inin bu uygulamayı onaylamadıklarını ancak bu durumu insan haklarıyla bağlantısız gerekçelerle ilişkilendirdiklerini göstermiştir. Bu doğrultuda; SÖA'lar sağlık sigortasının amacıyla çeliştiği (f:35), uygulamayı doğru bulmadıkları (f:35), hastalara maddi yük getireceği (f:39) ve sağlığın paradan önce gelmesi gerektiği (f:14) gerekçelerini ileri sürmüşlerdir. Bunlardan ise en fazla hastalara maddi yük getireceği için uygulamaya karşı tavır sergiledikleri belirlenmiştir. SÖA'lardan biri bu durumu “*Böyle bir şeyi kesinlikle istemiyorum. Herkesin sanki maddi durumu çok iyi mi? Anlamıyorum. İnsan hasta olduğu için mi üzülün tedavi olamayacağı için mi? Böyle bir şey hastalara çok acımasız maddi yük getireceği ortada insanlara yazık bundan hiç istemiyorum*” (Ö72) şeklinde ifade etmiştir. SÖA'ların bu bağlamda ileri sürdükleri diğer gerekçeler ise sağlık sigortasının amacıyla çeliştiğini düşünme ve uygulamayı doğru bulmama olarak belirlenmiştir. Bu süreçte, SÖA'lar tarafından en az ifade edilen gerekçe ise sağlığın paradan önce gelmesi olmuştur. Bu durum SÖA'ların biri tarafından “*...buradaki mantığı kabul etmem mümkün değil. Para sağlıktan değil sağlık paradan önce gelmeli...*” (Ö97) şeklinde dile getirilmiştir. Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde bu karar kategorisinde görüş bildiren SÖA'ların uygulamanın beraberinde getirebileceği olumsuz durumları düşünerek gerekçeler oluşturdukları, bu gerekçelerde insan hakları ile ilişkilendirmeler yapmadıkları yani insan hakları perspektifinden değerlendirmedikleri söylenebilir.

Araştırmada, SÖA'ların %30'unun ise bu uygulamayı insan hakları ile bağlantısız gerekçelerle onayladığı belirlenmiştir. Bu kapsamda ise en fazla şirketlerin kar elde etmesinin gerekliliği (f:32) ve erken teşhisin hayat kurtaracağı gerekçelerinin (f:38) ileri sürüldüğü gözlenmiştir. Erken teşhisin hayat kurtaracağı gerekçesi SÖA'lardan biri tarafından “*Gayet mantıklı bir yöntem... çok erken bir tanı konması ve daha hasta olmadan bazı durumların çok erken saptanması kendilerine daha dikkat etmelerini sağlar. Böylece daha sağlıklı yaşayabilirler. Hayat kurtarabilir...*” (Ö23) olarak ifade edilmiştir. Bu karar sürecine temel oluşturan diğer gerekçeler ise kalıtsal hastalığın arttığını düşünerek isteme (f:13), diğer şirketlerle rekabet için doğru bulma (f:15) ve maddi uygulamayı daha adil bulma (f:12) olarak tespit edilmiştir. Bunlardan, maddi uygulamayı neden daha adil bulduğunu ise SÖA'lardan biri “*Bence yenilik uygulama konulmalı. Araba*

sigortalarında bile insanlar kaza riskleri hesaplanarak ücret belirleniyor. Böyle daha adil bir uygulama olacak...” (Ö126) olarak dile getirilmiştir. Bu kategoriye ilişkin bulgular değerlendirildiğinde SÖA’ların ağırlıklı olarak maddi gerekçelere dayandırarak bu uygulamayı istedikleri, ancak küçük bir bölümünün ise sağlık önlemi alınması için bu uygulamayı onayladığı ve hiçbirinin insan hakları ile ilişkilendirmeler yapmadıkları söylenebilir.

Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde SÖA’ların %30’unun bu uygulamanın kullanılmasını onayladığı, %70’inin ise onaylamadığı, ağırlıklı olarak uygulanmaması fikrinin taşındığı söylenebilir. Aynı zamanda, genetik testlerin kullanılmaması fikrini taşıyan SÖA’lardan %45’inin insan hakları bağlamında değerlendirmeler yapabildiği tespit edilmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma sonuçları, SÖA’ların genetik temelli sosyobilimsel tartışmalarda farklı karar süreçleri işlettikleri ve bu karar süreçlerini farklı gerekçeler üzerine temellendirdiklerini göstermiştir. Aynı zamanda sonuçlar, bu süreçte farklı ikilem durumlarında insan haklarıyla ilişkili karar oranlarının da değiştiğini, bu oranın en fazla %45’e çıktığını ortaya koymuştur. Araştırmanın üstün yetenekli insanlar dünyaya getirmek için genetik teknolojisinin kullanımına ilişkin sonuçları, bu bağlamda SÖA’ların en fazla (%62) kullanılmamalı kararını verdiğini göstermiştir. Bu doğrultuda, SÖA’lardan %28’i bu uygulamayı insan haklarına uygun olmadığı için istemediklerini belirtmişlerdir. Bununla ilgili olarak, insan hakları ihlali olacağını, psikolojik dokunulmazlık hakkına aykırı olacağını, ayrımcılık meydana getireceğini, öjeniye yol açacağını ve insanlara genetik müdahalelerin etik olmayacağını ifade etmişlerdir. Bunlardan ise en fazla öjeniye neden olacağı için bu genetik müdahalenin istenmediği belirlenmiştir. Günümüzde de insanlar üzerinde genetik ıslaha yönelik çalışmaların yasaklanmasının en önemli nedenlerinden biri öjeni tehlikesi olarak görülmektedir (Çankaya, 2009; Tauscher, 2015). Bu durumla paralel olarak, İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi’nde (2003) de öjeni doğrudan yasaklanmıştır. Diğer taraftan, üstün yetenekli bireyler oluşturmaya yönelik bir çabanın etik olmayacağı ve berberinde ayrımcılığı getireceği de bir gerçektir (Halidi, 2017). Bu bağlamda, SÖA’ların karar süreçlerinde insan haklarıyla ilgili gerçekçi ve doğru çıkarımlarda buldukları söylenebilir. Bununla birlikte insan hakları bağlamında bu değerlendirmeyi yapabilen SÖA’ların oranının düşük olması üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Bu uygulamayı, insan hakları ile bağlantısız gerekçelerle istemeyen SÖA’ların ise kararlarında en fazla kötü amaçlarla kullanılma olasılığı ve dinen uygun bulunmaması gerekçeleri üzerinde yoğunlaştığı gözlenmiştir. SBK’ların kültürel ve ahlaki değerleri içeren yapısı dikkate alındığında SÖA’ların dini bağlamda değerlendirmeler yapmış olmalarının beklenen bir sonuç olduğu söylenebilir. Bu bağlamda farklı araştırmalarda da sosyobilimsel karar süreçlerinde benzer şekilde dini gerekçelendirmeler yapıldığı gözlenmektedir (Evren Yapıcıoğlu ve Kaptan, 2018; Öztürk ve Doğanay, 2019; Öztürk ve Eş, 2017; Sadler ve Zeidler, 2004; Topçu, Muğaloğlu ve

Güven, 2014). Diğer taraftan getirdiği yeniliklerle insan hayatını kolaylaştıran teknolojik gelişmelerin, kötü amaçlarla kullanıldığında istenmeyen sonuçlar ortaya çıkarması olasıdır. Hatta bu sonuçların tüm dünyayı tehdit edecek bir unsur haline dönüşmesi bile mümkündür (İşman, 2001). Bu bağlamda, SÖA'ların da sonuçlarını tam olarak bilemedikleri için bu uygulama için kaygılar taşıyarak istemediklerini belirtmelerinin kabul edilebilir bir gerekçelendirme olduğu söylenebilir. Araştırmada, bu uygulamanın kullanılmasını isteyen SÖA'ların ise kararlarının iki kategoride toplandığı belirlenmiştir. Bu iki karar süreci karşılaştırıldığında, ulusal bağlamda karar veren SÖA'ların ülkesinin gelişmesine ve bu bağlamda elde edebileceği faydalara, evrensel bağlamda karar veren SÖA'ların ise dünya genelinde elde edilecek kazanımlara odaklandıkları söylenebilir. Bu doğrultuda, dünya genelinde elde edilecek kazanımlara odaklanan SÖA'ların küresel vatandaşlık değerlerine daha yakın bir düşünce sergilediklerini söylemek mümkündür (Kan, 2009). Araştırmada, uygulamanın yalnızca ulusal bağlamda kullanılmasını isteyen evrensel olarak kullanılmasını onaylamayan SÖA'lar ise toplam SÖA'ların %17'sini oluşturmuştur. Bunlardan ise %38'inin insan hakları ile bağlantılı gerekçelerle bu kararları verdiği belirlenmiştir. Bu SÖA'lar ulusal bağlamda kullanılmasını ülkesinin gelişmesi için istemiş bunu bir insan hakları sorunu olarak nitelendirmemiş ancak evrensel bir uygulama olursa insan hakları problemi olacağını ileri sürerek köleliğin ortaya çıkacağını ve insanlar üzerinde böyle çalışmalar yapılmasının etik olmadığını belirtmişlerdir. Diğer bir anlatımla, SÖA'ların ulusal bir kazanım söz konusu olduğunda normal koşullarda insan haklarına aykırı olduğunu düşündükleri durumları onaylayabildikleri gözlenmiştir. Bu durumla benzer problemler Doğanay ve Öztürk'ün (2017), çalışmalarında da tespit edilmiştir. Çalışmalarında çıkar temelli insan hakları, üstünlük temelli ve ulusal boyutta insan hakları anlayışı problemlerini tespit etmişlerdir. Bu kapsamda, katılımcıların çıkarlar söz konusu olduğunda insan hakları ihlallerinin normal karşılandığını, daha güçlü bir ülke olmak için ayrımcılık yapılması fikrine sıcak baktıklarını, insan haklarını ulusal boyutta değerlendirdiklerini tespit etmişlerdir. Weissberg'de (1974), çalışmasında bireylerin insan haklarını savunsalar bile kendi inanç ve fikirleriyle ters düşen durumlar söz konusu olduğunda ilgili hakları inkar edebildiklerini ifade etmiştir. Bu durum, bu kategoride karar veren SÖA'ların insan haklarının evrensellik özelliğiyle çatışan kararlar verdikleri şeklinde de yorumlanabilir.

Araştırmanın genetik teknolojisiyle cinsiyet seçimiyle ilgili sonuçları ise SÖA'lardan %37'sinin insan hakları temelli gerekçelerle genetik teknolojisiyle cinsiyet seçiminin yapılmasını istemediğini göstermiştir. Bu bağlamda SÖA'ların uygulamayı; insan haklarına ve cinsiyet eşitliğine aykırı buldukları, erkek çocuk lehine bir ayrımcılık olacağı, yaşama hakkını olumsuz etkileyeceği, insan onuruna aykırı ve etik olmadığı için onaylamadıkları gözlenmiştir. İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi'nde (2003) de cinsiyet seçimine yönelik genetik müdahalenin yasaklandığı görülmektedir. Diğer taraftan, uluslararası insan hakları hukukunun da cinsiyet seçimi hakkını tanımama ve kadınlara yönelik ayrımcılığı arttırdığı için cinsiyet seçimini yasaklamaya eğiliminde olduğu gözlenmektedir (Toebes, 2008). Bu doğrultuda, cinsiyet seçimi uygulaması Amerika'da yasal olmasına karşın, Kanada, Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde

yasaklanmıştır. Türkiye’de ise cinsiyet seçimi cinsiyetle taşınan hastalıklar dışında yasal değildir (Center for Genetics and Society, akt., Koyun, Taşkın ve Terzioğlu, 2011). Aynı zamanda, bu uygulamanın cinsiyet eşitsizliğini beraberinde getireceği, yaşama hakkını da olumsuz etkileyeceği de bir gerçektir (Çankaya, 2009; Koyun ve Örnek Büken, 2013). Böyle bir uygulamayla ortaya çıkacak etik problemler ise ilgili alan yazında önemli bir tartışma konusunu oluşturmaktadır (Fasouliotis ve Schenker, 1998; Liao, 2005; Robertson, 2003). Bu doğrultuda, SÖA’ların bu uygulamanın kullanımı ile ortaya çıkabilecek olası riskleri insan hakları bağlamında gerçekçi bir şekilde değerlendirebildiği söylenebilir. Araştırmada insan haklarıyla bağlantısız gerekçelerle bu uygulamanın kullanılmasını istemeyen SÖA’ların ise kız-erkek nüfus dengesinin bozulacağı, çocuğu seçim yapılacak bir metaya dönüştüreceği, dinen uygun olmayacağı, kadının toplumdaki değerini düşüreceği, kız çocuklarıyla da soyun devamının sağlanabileceği gibi gerekçeleri öne sürdükleri gözlenmektedir. Çok sayıda ülkede erkek çocuk lehine bir seçim eğilimi olup bu durumun dünyadaki cinsiyet dengesini bozacağı, kadınları sayı olarak azaltacağı bir gerçektir (Davis, 1997). Daha öncede belirtildiği gibi sosyobilimsel karar süreçlerinde dini ve ahlaki değerlendirmeler sıklıkla gözlenen bir durumdur. Bu ikilem durumuna ilişkin karar süreçlerinde de SÖA’ların yalnızca dinen uygun olmayacağı söylemi üzerine yoğunlaştıkları gözlenmiştir. Bununla birlikte, Ekşi’ye (2013) göre tedavi amacı dışında cinsiyet seçiminin dinen uygun olmamasının temel nedeni cinsiyet ayrımcılığına ve cinsiyet dağılımı dengesinin bozulmasına yol açma riski olup bu doğrultuda da insanlık için tehlike arz etmesidir. Bu doğrultuda, SÖA’ların dini bağlamda değerlendirmeler yapsalar bile ilgili durumun insan hakları ve toplumsal yapı üzerindeki etkilerini dikkate almalarının bir gereklilik olduğu söylenebilir. Araştırma kapsamında insan hakları ile bağlantısız gerekçelerle cinsiyet seçimi için genetik teknolojisinin kullanılmasını isteyen SÖA’ların ise kız-erkek oranının dengelenmesi, ebeveynlerin seçme hakkı olması gerektiği, aile içinde huzurun sağlanması, kadının statüsünün arttırılması vb. gerekçeleri öne sürdükleri belirlenmiştir. Bu SÖA’ların böyle bir uygulamanın toplumda kız-erkek oranını bozabileceğini değil de dengelenmesini sağlayacağı yönünde bir fikre sahip oldukları gözlenmektedir. Ayrıca, aile içinde huzurun sağlanması ve kadının toplumdaki statüsünün arttırılması için erkek çocuk seçimini bir yol olarak gördükleri gözlenmektedir. Ancak, sağlık amacı dışında erkek çocuk lehine bir seçim kadının toplumdaki statüsünü arttırmanın tersine statüsünü düşürmektedir. Aynı zamanda, erkek çocuk dünyaya getirilmesiyle kadının toplumsal statüsünün arttırılması düşüncesini taşıyan SÖA’ların dolaylı olarak erkek üstünlüğünü onayladıklarını söylemek de mümkündür (Koyun ve Örnek Büken, 2013).

Araştırmada genetik testlerin sigorta edinme sürecinde kullanımına ilişkin sonuçlar ise SÖA’ların en fazla (%45) insan hakları temelli gerekçelerle uygulamanın kullanılmasını istememe fikrini taşıdıklarını göstermiştir. Bu bağlamda, SÖA’lar eşitlik ilkesine aykırı olduğunu, etik bir uygulama olmadığını, genetik ayrımcılığın doğru olmadığını, özel hayatın gizliliğine aykırı olduğunu, iş edinme ve sağlıklı yaşama hakkı için de tehlikeli olduğunu belirtmiştir. Genetik testlerle elde edilen bilgiler istihdam ve sigorta gibi farklı amaçlarla bazı ülkelerde kullanılmakta olup gelecekte de kullanılması olası

görülmektedir (Godard ve diğerleri, 2003). Bu bilgilerin kullanımı, psikolojik ve sosyal zararları, işe alım, terfi, işten çıkarma sürecinde çeşitli riskleri, sağlık hizmetlerinden daha az fayda kazanımını ya da farklı prim ücreti uygulamalarını dolayısıyla genetik temelli ayrımcılığı beraberinde getirmiş ve insan hakları ile ilgili çeşitli sorun ve tartışmaları gündeme taşımıştır (Akpınar, 2010; Çetin, 2017). Bu tartışmalar ise genetik ayrımcılığın söz konusu olabileceği alanların belirlenmesini, günümüzde ve gelecekte genetik ayrımcılığın insan hakları bağlamında yerinin değerlendirilmesini ve çözüm yolları üzerine hukuksal çalışmalar yapılmasını gerekli kılmıştır (Küzeci, 2018). Bu duruma paralel olarak, farklı ülkelerin bu amaçla çeşitli hukuksal önlemler aldıkları gözlenmektedir. Bu hukuksal önlemlere örnek olarak Genetik Bilgi Ayrımcılık Yasağı Yasası (GINA) verilebilir. Bu yasa işverenlerin, aile sağlığı geçmişi dahil olmak üzere, bir kişinin genetik bilgisine dayanarak olumsuz istihdam kararları vermesini yasaklamaktadır. Ayrıca, sigorta şirketlerinin sigorta kapsamını azaltarak veya primleri artırarak bireylere karşı ayrımcılık yapmalarını da yasaklamaktadır. Ek olarak, işverenlerin ve sağlık sigortacılarının yasa uyarınca genetik test talep etmelerine izin verilmemektedir. Bu yasa nedeniyle, Amerikalılar iş, sağlık sigortası için endişelenmeden kanser, kalp hastalığı, diyabet ve Alzheimer gibi hastalıklar için genetik testlerden geçmekte özgür olabilmektedir (Petruniak, Krokosky ve Terry, 2011). Bu bulgular ışığında SÖA'ların karar süreçlerinde insan hakları için olası riskleri gerçekçi bir şekilde değerlendirdikleri ve çıkarımlarını doğru bir şekilde yapılandırıldığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, SÖA'ların %55'i gibi önemli bir bölümünün karar süreçlerini insan hakları ile bağlantısız gerekçeler üzerine yapılandırıldıkları görülmektedir. Bu kapsamda genetik testlerin sigorta sürecinde kullanılmasını isteyen SÖA; erken teşhisin hayat kurtaracağı, şirketin kar etmesi gerektiği ve farklı pirim uygulamasını daha doğru buldukları için bu kararı verdikleri belirtmişlerdir. Genetik test sonuçlarının, hastalıkların başlamasını önlemek, erken teşhis ve tedaviyi sağlamak için kullanılabileceği düşüncesi hatalı bir çıkarım olmayacaktır (Godard ve diğerleri, 2004). Nitekim, genetik testlerin çıkış noktasını da bu düşünce oluşturmaktadır. Bununla birlikte, bu kapsamda fikir üreten SÖA'ların genetik testlerin asıl amacı dışında kullanılabilmesi ve bu durumun da insan hakları ile ilgili çeşitli problemlere neden olacağı yorumunu yapabilmesi toplumsal tartışmalarda ve karar süreçlerinde daha sağlıklı sonuçlara ulaşılabilmesi için bir gereklilik olduğu söylenebilir. Diğer taraftan, özel sigorta şirketlerinin kâr amacı güden kurumlar olduğu da bir gerçektir. Ancak, sigorta şirketlerinin temel amacı insanlara sağlık hizmeti sunarak onların sağlıklı yaşamalarına yardım etmektir. Böyle bir uygulama ile insanların bir kısmının hali hazırda sahip olduğu sağlık hizmetinden de yoksun bırakılacağı ve sağlıklı yaşama haklarının ellerinden alınabileceği de üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur.

Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, genetik temelli sosyobilimsel tartışmalarda SÖA'ların büyük bir bölümünün insan hakları bağlamında değerlendirmeler yapmadan kararlar verdikleri ve insan hakları ile ilişkili karar verdiklerinde ise çoğunlukla doğru çıkarımlar yapabildikleri söylenebilir. İnsan hakları bağlamında doğru çıkarım yapan SÖA'ların sayıca az olması SÖA'ların genetik temelli

sosyobilimsel tartışmaların insan haklarını da ilgilendiren durumlar olduğuna dair farkındalıklarının düşük olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu durum, ilgili farkındalık, bilgi ve beceri gelişimine yönelik çalışmalar yapılmasının önemine dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda, SÖA'lara genetik temelli sosyobilimsel tartışmalarda insan hakları açısından değerlendirmeler yapabilmeleri için gerekli farkındalık, bilgi ve becerigeliştirmeye yönelik eğitimler verilmesi önerilebilir. Diğer taraftan, SÖA'ların bir bölümünün insan haklarıyla bağdaşmayan kararlar vermesi ve bazı durumlarda çıkarları ön planda tutmuş olmaları araştırmanın diğer bir önemli sonucudur. Bu durumun SÖA'lardan bir bölümünün insan haklarının önemi ve önceliği ile ilgili farkındalık ve tutumlarının düşük olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu doğrultuda, SÖA'lara insan haklarının korunmasının ve geliştirilmesinin önemi ve önceliği ile ilgili farkındalık eğitimlerinin verilmesi önerilebilir. Ayrıca, bu çalışmada genetik temelli üç sosyobilimsel tartışma ele alınmış ve çıkarımlar üç sosyobilimsel bağlamla sınırlıdır. Durumu farklı bağlamlarda değerlendirebilmek için SÖA'ların farklı sosyobilimsel tartışmalara ilişkin karar süreçleri de insan hakları bağlamında incelenebilir.

Kaynaklar

- Akpınar, A. (2010). *Genetik bilginin kullanılmasında etik: Tarafların tutum ve görüşleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Alaçam-Akşit, C. (2011). *Sınıf öğretmeni adaylarının sosyobilimsel konularla ve bu konuların öğretimiyle ilgili görüşleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi. (2000). Erişim adresi: <https://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi-temel-haklar-bildirgesi-708>
- Carr, P. (2006) Democracy in the classroom? *Academic Exchange Quarterly*, 10(2), 7-12.
- Caulfield T. ve Brownsword R. (2006). Human dignity: a guide to policy making in the biotechnology era?. *Nat Rev Genet*, 7, 72-76.
- Chang-Rundgren, S. N. ve Rundgren, C. J. (2010). SEE-SEP: From a separate to a holistic view of socioscientific issues. *Asia-Pacific Forum on Science Learning and Teaching*, 11(1), 1-24.
- Çankaya, H. (2009). *Biyoteknoloji ve insan hakları* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Çetin, B. I. (2017). "Gen-Etik" bilgi ve çalışma hayatında ayrımcılık: Türkiye için proaktif bir model önerisi. *İş Ahlakı Dergisi*, 10, 7-46.
- Davis, D. S. (1997). Genetic dilemmas and the child's right to an open future. *Hastings Center Report*, 27(2), 7-15.
- Demir, A. (2013). Etik açıdan insan genom projesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, 12(23), 317-327.
- Doğanay, A. ve Öztürk, A. (2017). Developing attitudes towards human rights through socioscientific issues in science courses: an action research. *Multidisciplinary Journal of Educational Research*, 7(3), 253-286.
- Eksi, A. (2013). İslam hukuku açısından doğum öncesi cinsiyet seçimi. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 85-118.
- Erbaş, H. ve Eysel, G. (2012). Yeni annelikler ve yeni öjeni: Sosyolojik bir değerlendirme. Y. I. Ülman ve S. V. Genç (Yay. Haz.), *Biyoetik araştırmaları içinde* (s. 337-344). İstanbul: Türkiye Biyoetik Derneği Yayınları
- Erdoğan, A., Cerrah Özsevgeç, L. ve Özsevgeç, T. (2014). Öğretmen adaylarının genetik okuryazarlık düzeyleri üzerine bir çalışma. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 8(2), 19-37.
- Ergin, B. (2013). *Tartışma yöntemine dayalı etkinliklerin sınıf öğretmen adaylarının genetiği değiştirilmiş (GD) besinlere ilişkin risk algılarına ve eleştirel düşünme eğilimlerine etkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman.
- Evren Yapıcıoğlu, A. ve Kaptan, F. (2018). Sosyobilimsel durum temelli öğretim yaklaşımının argümantasyon becerilerinin gelişimine katkısı: bir karma yöntem araştırması. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(1), 39-61
- Fasouliotis, S. J. ve Schenker, J. G. (1998). Preimplantation genetic diagnosis principles and ethics. *Human Reproduction*, 13, 2238-2245.
- Flowers, N., Santos, M. E. B., Claeys, J., Fazah, R., Schneider, A. ve Szelényi, Z. (2009). *Compass. A manual on human rights education with young people*. Erişim adresi: <http://www.eycb.coe.int/compasito/pdf/Compasito%20EN.pdf>

- Godard, B., Raeburn, S., Pembrey, M., Bobrow, M., Farndon, P. ve Aymé, S. (2003). Genetic information and testing in insurance and employment: technical, social and ethical issues. *European Journal of Human Genetics*, 11, 123-142.
- Gostin, L. (1991). Genetic discrimination: The use of genetically based diagnostic and prognostic tests by employers and insurers. *American Journal of Law and Medicine*, 17(1-2), 109-144.
- Green, T. K. (2003). Discrimination in workplace dynamics: Toward a structural account of disparate treatment theory. *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review*, 38, 91-158
- Halidi G. (2017). Üç öjeni distopyası: kızıl nehirler, cesur yeni dünya, Gattaca. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 4(3), 111-117.
- Hornosty, J. (2011). Regulation in a brave new world: Safeguarding against subversive threats. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 31(1), 43-54.
- İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi. (2000). Erişim adresi:<http://www.unesco.org.tr/Pages/459/73/%C4%B0nsan%20Genomu%20ve%20%C4%B0nsan%20Haklar%C4%B1%20Evrensel%20Bildirgesi>
- İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi. (2003). Erişim adresi: <https://dosyaism.saglik.gov.tr/Eklenti/48486,insan-haklari-ve-biyotip-sozlesmesipdf.pdf?0>
- İşman, A. (2014). Teknolojinin felsefi temelleri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 1-19.
- Jennings, T. (2006). Human rights education standards for teachers and teacher education. *Teaching Education*, 17(4), 287-298.
- Kan, Ç. (2009). Değişen değerler ve küresel vatandaşlık eğitimi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(3), 895-904.
- Karakuş, M. H. (2018). *Çocuk edebiyati eserleriyle insan haklari egitimi programinin gelistirilmesi, uygulanmasi ve değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yay.
- Kolstø, S. D. (2001). Scientific literacy for citizenship: Tools for dealing with the science dimensions of controversial socio-scientific issues. *Science Education*, 85, 291-310.
- Koyun A., Taşkın, L. ve Terzioğlu, F. (2011). Yaşam dönemlerine göre kadın sağlığı ve ruhsal işlevler. hemşirelik yaklaşımlarının değerlendirilmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(1),67-99.
- Koyun, A. ve Örnek Büken, N. (2013). Bir eşitlik ve yaşama hakkı ihlali: Cinsiyet seçimi. *International Journal of Human Sciences*, 10(1), 34-46.
- Küzeci, E. (2018). Genetik ayrımcılık yasağı. *YÜHF*, 15(1), 89-131
- Liao, S. M. (2005). The ethics of using genetic engineering for sex selection. *Journal of Medical Ethics*, 31, 116-118.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA, US: Sage Publications, Inc.
- Miller, A. R. ve Tucker, C. E. (2017). Privacy protection, personalized medicine and genetic testing. *Management Science*, 64(10), 4648-4668
- Otlowski, M., Taylor, S. ve Bombard, Y. (2012). Genetic discrimination: International perspectives. *Annual Review of Genomics and Human Genetics*, 13, 433-454.

- Ozturk, A. (2018). Human rights education with socioscientific issues through the environmental education courses. *Eurasian Journal of Educational Research*, 77, 35-64.
- Öztürk, A. ve Doğanay, A. (2019). Development of argumentation skills through socioscientific issues in science course: A collaborative action research. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI)*, 10(1), 52-89.
- Öztürk, N. ve Eş, H. (2017). Fen bilimleri öğretmen adaylarının bazı sosyo-bilimsel konulara yaklaşımları ve gerekçeleri. II. International Academic Research Congress'de sunulan bildiri, Antalya.
- Petruniak, M., Krokosky, A. ve Terry, S. F. (2011). The genetic information nondiscrimination act (GINA): A civil rights victory. *Exceptional Parent*, 41(10), 15.
- Ratcliffe, M. ve Grace, M. (2003). *Science education for citizenship: Teaching socioscientific issues*. Berkshire: McGraw-Hill Education
- Robertson J. (2003). Extending preimplantation genetic diagnosis: the ethical debate: Ethical issues in new uses of preimplantation genetic diagnosis. *Human Reproduction*, 18(3), 465-471.
- Sadler, T. D. ve Zeidler, D. L. (2004). The morality of socioscientific issues: Construal and resolution of genetic engineering dilemmas. *Science Education*, 88(1), 4-27.
- Sadler, T. D. ve Zeidler, D. L. (2005). The significance of content knowledge for informal reasoning regarding socioscientific issues: Applying genetics knowledge to genetic engineering issues. *Science Education*, 89, 71-93
- Sağlam, H. İ. (2017). İlkokulda insan hakları ve yurttaşlık ve demokrasi eğitimi R. Turan (Yay. Haz.), *Öğretmen adayları için insan hakları ve demokrasi eğitimi* (s.219-229). Ankara: Pegem Yayıncılık
- Sürmeli, H. (2008). *Üniversite öğrencilerinin biyoteknoloji ve genetik mühendisliği çalışmalarını ile ilgili tutum, bilgi ve biyoetik görüşlerinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Sweet, W. ve Masciulli, J. (2011). Biotechnologies and human dignity. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 31(1), 6-16.
- Tauscher, S. (2015). Genetik teknolojisinin siyasi ve etik sınırları: genetiği yönetmek. *International Journal of Political Studies*, 1(1), 1-12.
- Toebe, B. (2008). Sex Selection under International Human Rights Law. *Medical law international*, 9(3), 197-225.
- Topçu, M. S. (2015). *Sosyobilimsel konular ve öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Topçu, M. S., Muğaloğlu, E. Z. ve Güven, D. (2014). Fen eğitiminde sosyobilimsel konular: Türkiye örneği. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 14(6), 2327-2348.
- Tuncel, G. ve Balcı, A. (2015). Demokratik toplumlarda öğretmen nitelikleri ve öğrencilere yansımaları. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 31, 82-97.
- Uyanık Çavuşoğlu, A. (2003). Genom analiz sonuçlarının özel sigorta sözleşmeleri kapsamında değerlendirilmesi. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 23(1-2), 827-850.
- Uzunkol, E. (2012). Sınıf öğretmeni adaylarının genetiği değiştirilmiş organizmalara (GDO) ilişkin algılarının metaforlar aracılığıyla analizi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 94-101

- Ünal, F. (2011). Öğretmenlerin öğrencilerine kazandırmak istedikleri değerlere yönelik bir inceleme. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 2(4), 3-24.
- Vasichek, L. A. (2009). Genetic discrimination in the workplace: Lessons from the past and concerns for the future. *Saint Louis University Journal of Health Law & Policy*, 3(13), 13-40.
- Weissberg, R. (1974). *Political learning, political choice, and democratic citizenship*. Hillsdale, NJ: Prentice Hall.
- Yavuz, N., Duman, T. ve Karakaya, N. (2016). *İnsan hakları ve demokrasi vatandaşlık bilgisi*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yu, Y. (2010). *Adults' decision-making about the electronic waste issue: The role of the nature of science conceptualizations and moral concerns in socioscientific decision-making* (Yayımlanmamış doktora tezi). Columbia University, New York.
- Yüksek Öğretim Kurumu. (2018). Sınıf öğretmenliği lisans programı. Erişim adresi: http://www.yok.gov.tr/documents/10279/41805112/Sinif_Ogretmenligi_Lisans_Program_i.pdf
- Zeidler, D. L., Sadler, T. D., Simmons, M. L. ve Howes, E. V. (2005). Beyond STS: A research-based framework for socioscientific issues education. *Science Education*, 89, 357-377.

EKLER

İkilem Senaryoları

Senaryo 1: Genetik Bir Buluş Mükemmel İnsanlar

Gülşah, genetik alanında yurt dışında eğitim görmüş çok sayıda uluslararası projede görev almış ve yürüttüğü çalışmalarla birçok ödüle layık görülmüş bir bilim insanıdır. Gülşah, ülkesine döndükten sonra yürüttüğü genetik bir çalışma ile tüm Dünya insanları için önemli bir buluşa imza atmıştır. Gülşah'ın bu buluşu sayesinde hem fiziksel hem de zihinsel olarak üstün özelliklere sahip mükemmel insanlar Dünya'ya getirilebilecektir. Böylece, zihinsel ve fiziksel güç açısından önemli bir gelişim sağlanabilecektir. Ancak, Gülşah bu buluşun uygulama sürecinin beraberinde getirebileceği bazı olumsuzluklar nedeniyle de kaygılanmaktadır. Kafasında çok sayıda soru bulunmaktadır. Örneğin, bu buluştan kimler nasıl faydalanabilecek? Bu uygulamanın insanlık için olumlu ve olumsuz sonuçları neler olacak?... Bu nedenle bu buluşun kullanılması için izin verip vermemekte kararsız kalmıştır.

Eğer siz Gülşah'ın yerinde olsaydınız bu buluşun kullanılıp kullanılmaması konusunda nasıl karar verirdiniz? Kararınızı gerekçeleriyle açıklayınız?

Senaryo 2: Erkek Çocuk Siparişi

Üç kız çocuğu olan bir çift soy isimlerinin devamı için bir de erkek çocuk sahibi olmak istiyordu. Gelişen teknolojiyle bu isteklerinin mümkün olabileceğini öğrendiler. PGT (Preimplantasyon Genetik Tanı) tekniğine göre tüp bebek yöntemiyle elde edilen embriyolardan bir hücre alınarak moleküler genetik tarama gerçekleştiriliyor döllenme sonucu elde edilen embriyolar 6-10 hücreden oluştuğu dönemde inceleniyor böylece olası hastalıklar ve bu arada cinsiyet de belirleniyor. Aile tüpte dölenen embriyolar arasından seçim yapabiliyor. Uygun embriyolar aşılanıyor, diğer embriyoların ne olacağına ise çift karar veriyor. Reddedilme nedenine bağlı olarak diğer embriyolar ya yok ediliyor ya da diğer çiftlere veriliyor.

Sizce, çiftler bebeğin cinsiyetini belirleme hakkına sahip olmalı mıdır? Kararınızı gerekçeleriyle açıklayınız?

Senaryo 3: Sağlık Sigortası Edinme Sürecinde Yeni Bir Adım

Ahmet Bey, bir sağlık sigortası şirketi sahibidir. Ahmet Bey, çok sayıda sigorta şirketinin uygulamaya koyduğu yeni bir sigortalama şeklini kendi şirketinde uygulamaya koyup koymama konusunda kararsız kalmıştır. Bu uygulama ile sağlık sigortası yapılmadan önce müşterilerden genetik analiz istenecek ve sigorta ücreti bu analiz sonuçlarına göre saptanacaktır. Poliçe için şirkete başvuran kişilerde Huntington gibi genetik hastalık varsa ya da Alzheimer veya belli bir kanser türüne yatkınlık varsa ücreti beş katına kadar çıkarılabilecektir. Bu durum Ahmet Bey'in şirketi için maddi olarak önemli bir katkı sağlayacaktır. Ancak, test sonuçlarına göre bazı insanlar için de ağır yükümlülükler getirecektir. Bu durum Ahmet Bey'in kafasını oldukça karıştırmaktadır.

Siz Ahmet Bey'in yerinde olsaydınız sağlık sigortalaması sürecinde bu yeniliğin uygulanmaya konulup konulmaması konusunda nasıl karar verirdiniz? Kararınızı gerekçeleriyle açıklayınız?